

Марина В. Ковбатюк, Іванна І. Стрілок
**СИСТЕМА РЕЙТИНГОВОГО ОЦІНЮВАННЯ
ПІДПРИЄМСТВ ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ**

У статті запропоновано методичний підхід до формування системи рейтингового оцінювання підприємств водного транспорту, що базується на принципах об'єктивності, прозорості, доступності та передбачає розрахунок інтегрального показника рейтингу за полікритеріальною методикою для різних груп користувачів (інвесторів, державних органів, страхових компаній, власників (акціонерів), споживачів, працівників, постачальників, конкурентів). Інтегральний показник включає систему індикаторів фінансового стану, виробничої діяльності, споживчі показники та показники корпоративної соціальної відповідальності, які враховують специфіку діяльності судноплавних компаній, морських торговельних портів та судноремонтно-суднобудівних заводів.

Ключові слова: система рейтингового оцінювання; система інтегральних показників; підприємства водного транспорту.

Форм. 5. Рис. 2. Табл. 3. Літ. 11.

Марина В. Ковбатюк, Іванна І. Стрілок
**СИСТЕМА РЕЙТИНГОВОГО ОЦЕНИВАНИЯ
ПРЕДПРИЯТИЙ ВОДНОГО ТРАНСПОРТА**

В статье предложен методический подход к формированию системы рейтинговой оценки предприятий водного транспорта, основанный на принципах объективности, прозрачности, доступности и предполагает расчет интегрального показателя рейтинга по поликритериальной методике для различных групп пользователей (инвесторов, государственных органов, страховых компаний, владельцев (акционеров), потребителей, работников, поставщиков, конкурентов). Интегральный показатель включает систему индикаторов финансового состояния, производственной деятельности, потребительские показатели и показатели корпоративной социальной ответственности, которые учитывают специфику деятельности судоходных компаний, морских торговых портов и судноремонтно-судостроительных заводов.

Ключевые слова: система рейтингового оценивания; система интегральных показателей; предприятия водного транспорта.

Maryna V. Kovbatiuk¹, Ivanna I. Strilok²
**THE RATING ASSESSMENT SYSTEM FOR WATER
TRANSPORT ENTERPRISES**

The article offers a methodological approach to formation of the rating assessment system for water transport enterprises. It is based on objectivity, transparency, availability and provides the rating integrated index by means of polycriterial methodology for different groups of users (investors, government bodies, insurance companies, owners (stockholders), consumers, employers, suppliers, rivals). The integrated index includes the financial condition system of indicators, production indicators, consumer indicators and corporate social responsibility indicators, all of which take into account the specificity of shipping companies, sea trade ports and ship repair-building plants.

Keywords: rating assessment system; the system of integral indicators; water transport enterprises.

Постановка проблеми. Останнім часом відслідковується тенденція до зростання зацікавленості управлінців усіх ланок до використання сучасних про-

¹ Kyiv State Maritime Academy after Hetman Petro Konashevych-Sahaidachnyi, Ukraine.

² Kyiv State Maritime Academy after Hetman Petro Konashevych-Sahaidachnyi, Ukraine.

цедур комплексної оцінки підприємств, що обумовлено необхідністю одночасного контролю великої кількості різноманітних показників діяльності, а також можливістю ведення цілісного процесу управління і підвищення його ефективності.

Виникає необхідність у новітніх якісних підходах, заснованих на чітких та логічних методиках формування системи рейтингових оцінок підприємств транспортної галузі, зокрема водного транспорту, результатами яких керуються власники і керівники, інвестори, ділові партнери та ін., з метою виявлення позицій конкретної організації на ринку, визначення рекомендацій щодо можливого покращення діяльності чи обґрунтування вибору партнерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методичними проблемами щодо формування адекватного вимогам ринкової економіки систематизованого комплексного підходу до методології, методики і організації порівняльного рейтингового аналізу підприємств займалися В.В. Ковальов [2], Т.М. Крюкова [4], О.Г. Мельник [5], Є.С. Новосьолова [7], Є.А. Пішулін [8], А.Д. Пчелинцев [9], Н.В. Свиридова [10], Є.Г. Шурдумова [11] та ін.

Недостатньо вирішеною є проблема формування специфічних систем рейтингового оцінювання, які функціонують у сфері водного транспорту та в застосуванні методики, яка передбачає приведення до єдиної системи параметрів, які мають суттєве значення для конкурентоспроможності та в яких зацікавлені користувачі інформації такого роду.

Метою дослідження є формування системи рейтингового оцінювання підприємств водного транспорту на основі полікритеріального підходу.

Основні результати дослідження. Рейтингове оцінювання необхідно розглядати з позиції системного підходу, сутність якого полягає у вивченні об'єктів як систем. Адже рейтинг застосовується в багатьох галузях і напрямках діяльності та розраховується на основі системи показників.

Системний підхід набуває сьогодні найбільшої популярності під час прийняття і обґрунтування управлінських рішень в галузях економіки Європи і США. Рейтингове оцінювання на засадах системного підходу надає змогу глибше дослідити об'єкт, виявити взаємозв'язок та вплив окремих частин об'єкта, розробити вагомні варіанти вирішення економічних задач, визначити їх ефективність, а також надає підґрунтя для вибору найбільш доцільних і результативних управлінських рішень.

Рейтингова оцінка на основі використання системного підходу містить три послідовних етапи: на першому етапі визначається сфера системного підходу, уточнюються галузь та масштаби діяльності суб'єкта дослідження, встановлюються (орієнтовно) адекватні сфері, галузі та масштабам діяльності інформаційні потреби; на другому етапі здійснюються необхідні дослідження (системний аналіз); на третьому етапі розробляються альтернативні варіанти розв'язання певних проблем та здійснюється вибір оптимального варіанта по кожному завданню (використовуються експертні оцінки, в т.ч. незалежна експертиза) [6].

Системний підхід в рейтинговому аналізі передбачає розгляд об'єкта дослідження як сукупності організацій (структурних підрозділів організації, різних підприємств всередині холдингів, кластерів), об'єднаних за сферами

діяльності для вивчення загальних закономірностей стійкості кожної сфери діяльності; ранжування організацій в результаті побудови цільових рейтингів за найбільш значущими показниками і комплексних рейтингів, що дають узагальнену характеристику фінансового стану організацій на основі досліджуваних напрямків діяльності; визначення динаміки їх зміни порівняно з іншими періодами [9].

Перш за все необхідно визначити, на базі яких показників розраховується рейтинг. Будь-які інтегральні показники є більш об'єктивними, якщо максимально враховують різні сторони діяльності підприємства. Рейтингова оцінка є найбільш всеохоплюючим показником, тому повинна включати систему показників, що всебічно характеризують роботу суб'єкта господарювання.

Наведена структура системи показників рейтингової оцінки (рис. 1) розроблена для оцінювання підприємств водного транспорту. Перелік показників у кожній групі визначений з урахуванням специфіки діяльності підприємств водного транспорту, при чому перелік виробничих та споживчих показників відібрано окремо для об'єктивної та достовірної оцінки судноплавних компаній, морських торговельних портів, суднобудівних-судноремонтних заводів.

Рис. 1. Структура системи показників рейтингового оцінювання підприємств водного транспорту, авторська розробка

Враховуючи найсуттєвіші показники діяльності та інформацію з обмеженим доступом, до системи індикаторів, що була раніше запропонована авторами [3], доцільно додати четверту групу показників корпоративної соціальної відповідальності (табл. 1).

Підхід до формування системи рейтингового оцінювання, окрім самої системи показників рейтингового оцінювання, включає методику, групи користувачів рейтингової інформації, експертну оцінку та методи розрахунку результатів рейтингування.

Таблиця 1. Система показників рейтингового оцінювання підприємств водного транспорту*

<i>1. Група фінансових показників</i>		
Показники оцінювання ліквідності	Коефіцієнт поточної ліквідності	
	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	
	Коефіцієнт платоспроможності	
Показники оцінювання фінансової стійкості	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	
	Коефіцієнт автономії (незалежності)	
	Коефіцієнт інвестування	
	Коефіцієнт фінансової стійкості	
Показники оцінювання ділової активності	Коефіцієнт загальної оборотності капіталу	
	Коефіцієнт оборотності матеріальних оборотних коштів	
	Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	
	Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	
	Коефіцієнт оборотності власного капіталу	
	Коефіцієнт оборотності оборотних коштів	
	Коефіцієнт оборотності найбільш ліквідних коштів	
	Фондовіддача основних засобів	
Показники оцінювання прибутковості господарської діяльності	Рентабельність активів	
	Рентабельність основних засобів і необоротних активів	
	Рентабельність власного капіталу	
	Рентабельність продажів	
	Чистий прибуток	
<i>2. Група виробничих показників</i>		
<i>Судноплавні компанії</i>	<i>Порти</i>	<i>Судноремонтні заводи</i>
Обсяг вантажообігу	Обсяг вантажообігу	Обсяг виробництва (обсяг товарної продукції)
Сумарний тоннаж суден компанії	Кількість оброблених суден	Кількість суден, які відремонтовано
Пасажирообіг	Пропускна спроможність порту	Коефіцієнт використання виробничих потужностей
Коефіцієнт придатності основних засобів	Коефіцієнт придатності основних засобів	Коефіцієнт придатності основних засобів
Продуктивність праці	Коефіцієнт використання потужностей	Продуктивність праці
Середня вантажопідйомність флоту	Фактична валова інтенсивність обробки суден	
<i>3. Група споживчих показників</i>		
<i>Судноплавні компанії</i>	<i>Порти</i>	<i>Судноремонтні заводи</i>
Контейнерні перевезення	Наявність логістичного центру чи можливість його створення	Наявність бригади для виконання ремонтних робіт на місці стоянки суден в портах
Комбіновані перевезення	Стафірування контейнерів	Наявність можливості переобладнання і добудови суден
Наявність складських приміщень	Наявність експедиторських послуг	Входження в кластер
Наявність фрахтування суден	Наявність складських приміщень	Наявність послуг з постачання суднового оснащення, запчастин, електрообладнання

Закінчення табл. 1

Наявність агентування флоту	Наявність страхування вантажу	Наявність митно-брокерських послуг
Наявність страхування вантажу та пасажирів	Наявність упаковки вантажу	Наявність агентування суден
Наявність оренди чи прокату	Наявність послуги ремонту судових двигунів і механізмів	Гарантія якості і термінів наданих послуг
Вік флоту (технічні можливості)	Наявність митно-брокерських послуг	Термін роботи на ринку (досвід роботи)
Частка ринку компанії		
Термін роботи на ринку		
Крюінг		
4. Група показників корпоративної соціальної відповідальності		
Перед інвесторами, кредиторами, експертами, органами влади, ЗМІ тощо	наявність щорічного соціального звіту	
	сформована КСВ політика на підприємстві	
Перед працівниками, ветеранами	наявність соціального захисту ветеранів праці, війни	
	наявність профспілки працівників підприємства, ветеранів	
	наявність медичного обслуговування працівників	
Перед суспільством та довкіллям	участь у благодійних програмах, меценатство	
	участь у соціальному розвитку	
	наявність газети, сайту, соціальних мереж	
	відповідність стандартам МКУБ, Еко-порт	
Перед клієнтами, партнерами	наявність сертифікату ISO	
	організація суспільних заходів і подій	
	застосування новітніх технологій, інновацій	

* доповнено та удосконалено за даними [3].

Рейтингові оцінки представляють собою інтегральний показник оцінки підприємства для публічної класифікації підприємства та віднесення їх до тієї чи іншої групи, рейтингові агентства стають інформаційними посередниками між підприємством та іншими суб'єктами економіки. В якості основних принципів надання рейтингових послуг виділяють: незалежність оцінки, публічність, доступність, інтерактивність, колегіальність, конфіденційність інформації та використання рейтингових шкал, які дозволяють порівнювати різні підприємства між собою [1].

Рейтингове оцінювання підприємства важливе для усіх груп користувачів, проте необхідно враховувати протиріччя інтересів багатьох із них. Користувачі рейтингової оцінки зацікавлені в ефективності своїх дій, тому переслідують своє бачення щодо вагомості показників та критеріїв оцінки підприємств.

Власники (акціонери) підприємства оцінюють дохід на вкладений капітал, виробничо-технологічну базу, підтвердження ділової репутації. Кредиторів, інвесторів цікавить ліквідність організації, перспективність вкладів, фінансовий ризик, а постачальників, ділових партнерів цікавить їх надійність. Аналітики, споживачі продукції, клієнти підприємств водного транспорту відслідковують тенденції на ринку та можливості здійснення бажаних послуг в порту, на судні, на заводі.

Виходячи з цього, авторами запропоновано визначати рейтинг підприємств водного транспорту за допомогою інтегрального показника рейтингової оцінки:

$$R_j = \sum_{i=1}^n k_i R_{ij}, \quad (1)$$

де R_j – інтегральний показник рейтингового оцінювання; R_{ij} – рейтинг j -го підприємства за i -ю групою; k_i – коефіцієнти вагомості рейтингу за i -ю групою в інтегральному показнику.

Показники рейтингового оцінювання для побудови рейтингу за кожною групою показників розраховуються за окремими методиками. Показник рейтингового оцінювання за групами фінансових та виробничих показників визначається за формулою:

$$R^{\Phi(B)}_j = \sqrt{(1-x_{1j})^2 + (1-x_{2j})^2 + \dots + (1-x_{nj})^2}, \quad (2)$$

де R_{ij} – показник рейтингового оцінювання за групами фінансових або виробничих показників для j -го підприємства; $x_{1j}, x_{2j}, \dots, x_{nj}$ – стандартизовані значення одиничних фінансових або виробничих показників j -го підприємства.

Стандартизація одиничних фінансових або виробничих показників здійснюється шляхом визначення співвідношення між фактичним та еталонним (найкращим або нормативним) значенням відповідного показника.

Визначення показників рейтингового оцінювання за групами споживчих показників та показників КСВ здійснюється за сумою балів за умови: 1 бал за наявності відповідної ознаки та 0 балів за її відсутності.

Оскільки кожен з потенційних споживачів рейтингової оцінки підприємств водного транспорту має свої інтереси та завдання, необхідно оцінити, наскільки важливими є певні групи показників при визначенні рейтингу підприємств. Визначення вагомості груп показників в системі було проведено за результатами експертної оцінки шляхом анкетування фахівців.

Експерти використовували кількісні параметри (відсоткову шкалу), для розрахунку узагальненої думки здійснювався розрахунок середніх величин за формулою:

$$M = \frac{\sum V}{n}, \quad (3)$$

де V – індивідуальна думка кожного експерта; n – кількість експертів.

Після отриманих результатів розраховуємо достовірність отриманої експертної думки. Для цього визначаємо ступінь однастайності експертів за допомогою:

- середнього квадратичного відхилення;
- коефіцієнта варіації (C), який розраховується за формулою:

$$C = \frac{\sigma \times 100\%}{M}, \quad (4)$$

де σ – середнє квадратичне відхилення; M – середнє арифметичне значення.

Отриманий рівень показника в межах 9,4–23,3% свідчить про об'єктивність результатів оцінювання та узгодженість думок експертів.

За результатами експертної оцінки рівня вагомості груп показників діяльності підприємств водного транспорту при прийнятті управлінських рішень були визначені коефіцієнти вагомості груп показників для формування скорегованої рейтингової оцінки окремих груп користувачів (табл. 2).

Таблиця 2. Коефіцієнти вагомості груп показників діяльності підприємств водного транспорту, авторська розробка

№	Групи користувачів рейтингової оцінки	Коефіцієнти вагомості груп показників (k)			
		фінансових показників (k ₁)	виробничих показників (k ₂)	споживчих показників (k ₃)	показників КСВ (k ₄)
1.	Інвестори, кредитори	0,53	0,21	0,16	0,10
2.	Державні органи	0,35	0,23	0,21	0,21
3.	Власники (акціонери)	0,44	0,27	0,17	0,12
4.	Страхові компанії	0,46	0,26	0,15	0,13
5.	Споживачі продукції (клієнти), аналітики	0,12	0,15	0,60	0,13
6.	Працівники	0,25	0,16	0,13	0,46
7.	Постачальники, ділові партнери	0,42	0,24	0,22	0,12
8.	Конкуренти	0,26	0,33	0,30	0,11

На основі отриманих коефіцієнтів вагомості груп показників діяльності підприємств водного транспорту розроблено систему інтегральних показників рейтингової оцінки підприємств водного транспорту:

$$\left\{ \begin{array}{l} R_{1j} = 0,54 \times R_j^{\Phi} + 0,21 \times R_j^B + 0,16 \times R^C + 0,10 \times R^{КСВ} \\ R_{2j} = 0,35 \times R_j^{\Phi} + 0,23 \times R_j^B + 0,21 \times R^C + 0,21 \times R^{КСВ} \\ R_{3j} = 0,44 \times R_j^{\Phi} + 0,27 \times R_j^B + 0,17 \times R^C + 0,12 \times R^{КСВ} \\ R_{4j} = 0,46 \times R_j^{\Phi} + 0,26 \times R_j^B + 0,15 \times R^C + 0,13 \times R^{КСВ}, \\ R_{5j} = 0,12 \times R_j^{\Phi} + 0,15 \times R_j^B + 0,60 \times R^C + 0,13 \times R^{КСВ} \\ R_{6j} = 0,25 \times R_j^{\Phi} + 0,16 \times R_j^B + 0,13 \times R^C + 0,46 \times R^{КСВ} \\ R_{7j} = 0,42 \times R_j^{\Phi} + 0,24 \times R_j^B + 0,22 \times R^C + 0,12 \times R^{КСВ} \end{array} \right. \quad (5)$$

де R_{1j} – інтегральний показник рейтингового оцінювання для інвесторів; R_{2j} – інтегральний показник рейтингового оцінювання для державних органів; R_{3j} – інтегральний показник рейтингового оцінювання для страхових компаній; R_{4j} – інтегральний показник рейтингового оцінювання для власників (акціонерів); R_{5j} – інтегральний показник рейтингового оцінювання для споживачів; R_{6j} – інтегральний показник рейтингового оцінювання для працівників; R_{7j} – інтегральний показник рейтингового оцінювання для постачальників; R_{8j} – інтегральний показник рейтингового оцінювання для конкурентів; R_j^{Φ} – часткова рейтингова оцінка підприємства за групою фінансових показників; R_j^B – часткова рейтингова оцінка підприємства за групою виробничих показників; R^C – часткова рейтингова оцінка підприємства за групою споживчих

показників; $R^{КСВ}$ – часткова рейтингова оцінка підприємства за групою показників корпоративної соціальної відповідальності.

На основі вищевикладеного авторами сформована система рейтингового оцінювання підприємств водного транспорту, яка містить наступні складові: систему показників рейтингового оцінювання, систему користувачів рейтингової інформації, систему розрахунків загального рейтингу підприємств за полікритеріальною методикою, систему інтегральних показників рейтингової оцінки для визначення часткових рейтингів за групами показників (рис. 2).

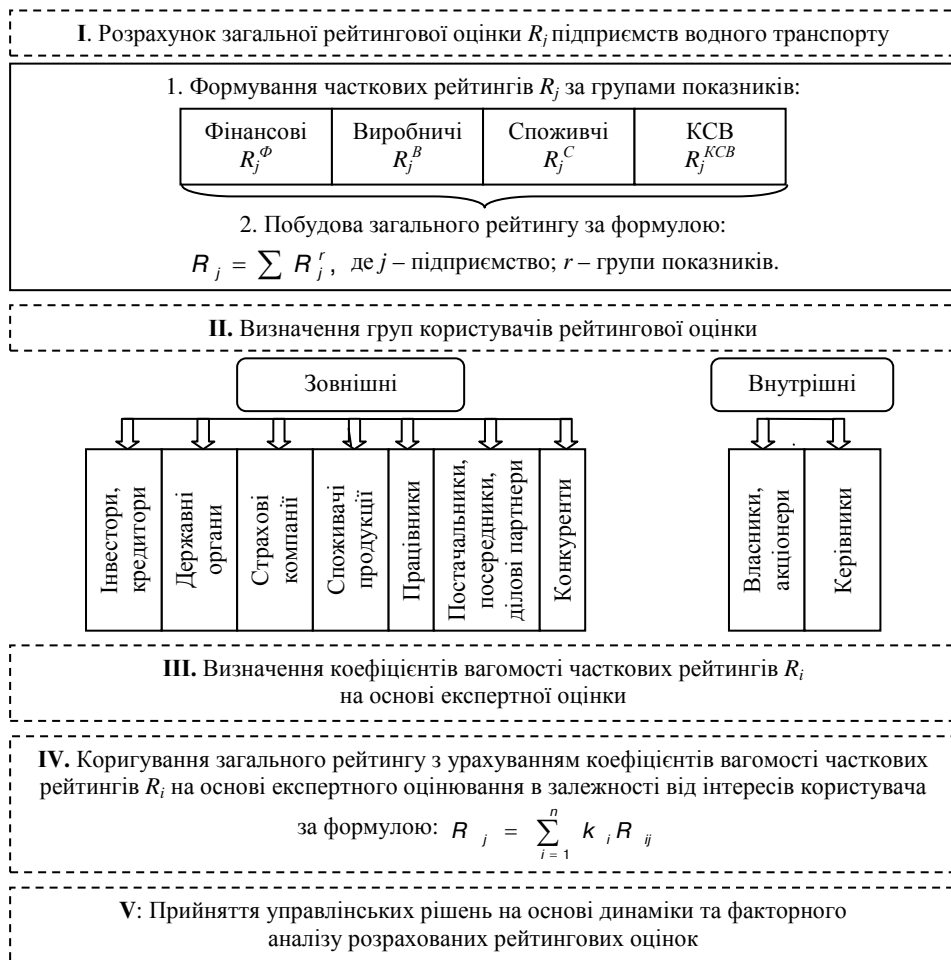

Рис. 2. Складові системи рейтингового оцінювання підприємств водного транспорту, авторська розробка

Рейтингове оцінювання у розрізі фінансової, виробничої, споживчої сторін та корпоративної соціальної відповідальності дозволяє виявити значимість їх результативності на діяльність підприємства в цілому. Отримані показники можуть використовуватися в управлінні підприємством для аналі-

зу та систематизації факторів, що перешкоджають успішному веденню бізнесу.

Практична апробація запропонованого методичного підходу була проведена для 5 судноплавних компаній, 17 морських торговельних портів, 5 суднобудівних-судноремонтних заводів. Результати розрахунків наведено в табл. 3.

Таблиця 3. Результати рейтингування підприємств водного транспорту, авторська розробка

№	Об'єкти рейтингування	Рейтингова оцінка за фінансовими показниками		Рейтингова оцінка за виробничими показниками		Рейтингова оцінка за споживчими показниками		Рейтингова оцінка за показниками КСВ		Загальний рейтинг	
		$R_j^Ф$	Місце	$R_j^В$	Місце	$R_j^С$	Місце	$R_j^{КСВ}$	Місце	R_j	Місце
Судноплавні компанії											
1	СК «Укрферрі»	1,81	1	1,61	3	16	3	7	1	8	1
2	АСК «Укррчфлот»	13,20	3	1,39	2	18	1	5	2	8	2
3	ПАТ «Югрефтрансфлот»	22,73	4	1,16	1	15	4	7	1	10	3
4	ПрАТ «УДП»	32,68	5	1,90	5	17	2	7	1	13	4
5	KDM Shipping	6,99	2	1,89	4	10	5	2	3	14	5
Морські торговельні порти											
1	Бердянський МТП	35,14	16	2,03	9	3	6	9	3	34	13
2	Білгород-Дністр. МТП	23,66	10	2,11	12	4	5	5	6	33	12
3	Свпаторійський МТП	30,85	14	2,07	10	1	7	5	6	37	14
4	Ізмаїльський МТП	4,77	1	1,97	8	4	5	7	5	19	5
5	Іллічівський МТП	10,04	6	1,82	4	7	2	10	2	14	2
6	Керченський МТП	25,05	11	1,97	8	6	3	10	2	15	3
7	Маріупольський МТП	25,85	12	1,64	3	5	4	4	7	16	4
8	Миколаївський МТП	49,46	17	1,44	2	4	5	7	5	19	5
9	Одеський МТП	28,11	13	1,87	5	8	1	9	3	22	7
10	СМП «Октябрьськ»	18,99	9	1,90	6	3	6	8	4	25	9
11	Ренійський МТП	7,29	4	1,93	7	5	4	4	7	22	7
12	Скадовський МТП	6,17	2	2,13	13	2	7	2	8	30	10
13	МТП Усть-Дунайськ	6,47	3	2,17	14	2	7	2	8	32	11
14	Феодосійський МТП	32,05	15	2,09	11	6	3	8	4	33	12
15	Херсонський МТП	11,72	8	1,93	7	4	5	8	4	24	8
16	МТП «Южний»	11,28	7	0,69	1	5	4	12	1	13	1
17	Ялтинський МТП	8,13	5	1,93	7	7	2	4	7	21	6
Суднобудівні-судноремонтні заводи											
1	Київський ССРЗ	2,90	1	1,28	2	9	1	7	1	5	1
2	Кілійський ССРЗ	519,6	3	1,51	4	6	2	2	3	12	3
3	Дунайськ судноремонт	125,8	2	1,03	1	6	2	6	2	7	2
4	Феодосійський СМЗ	1629	5	2,15	5	5	3	2	3	16	4
5	СРЗ «Южний Севастополь»	879,5	4	1,48	3	6	2	2	3	12	3

Висновки. Запропонований методичний підхід до формування системи рейтингового оцінювання підприємств водного транспорту базується на

принципах об'єктивності, прозорості, доступності та передбачає розрахунок інтегрального показника рейтингу за полікритеріальною методикою для різних груп користувачів (інвесторів, державних органів, страхових компаній, власників (акціонерів), споживачів, працівників, постачальників, конкурентів). Він дозволяє подолати недоліки існуючих методичних підходів та поєднує за допомогою математичного апарату переваги різних показників оцінювання.

Таким чином, система рейтингування надає можливість одночасно виконувати функції щодо виявлення конкурентоспроможних підприємств на основі отриманої системи показників, створювати об'єктивне та прозоре інформаційне середовище, використовувати систему рейтингування для здійснення контрольних перевірок органами влади, стимулювати підприємства водного транспорту до позитивних змін з метою підвищення показників в системі рейтингування.

У подальшому на основі запропонованого методичного підходу доцільно сформувати систему рейтингового оцінювання підприємств транспортної галузі в цілому.

1. *Гречухин Д.М.* Моделирование инвестиционного рейтинга предприятий: Автореф. дис... канд. экон. наук: спец. 08.00.13 – Математические и инструментальные методы экономики. – СПб., 2008. – 22 с.
2. *Ковалев В.В., Волкова О.Н.* Анализ хозяйственной деятельности предприятия. – М.: Велби, 2002. – 272 с.
3. *Ковбатюк М.В., Стрілок І.І.* Обґрунтування системи показників рейтингової оцінки підприємств водного транспорту // Бізнес Інформ.– 2013.– №9. – С. 228–237.
4. *Крюкова Т.М.* Совершенствование системы оценки эффективности инновационной деятельности промышленных предприятий в современных условиях: Дис... канд. экон. наук: 08.00.05. – Нижний Новгород, 2009. – 244 с.
5. *Мельник О.Г.* Полікритеріальні системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств на засадах бізнес-індикаторів: Автореф. дис... докт. экон. наук: 08.00.04. – Львів, 2010. – 48 с.
6. *Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф.* Основы менеджмента. – М.: Дело, 1999. – 800 с.
7. *Новоселова Е.С.* Рейтинговая система контроля в управлении сельскохозяйственными предприятиями: Дис... канд. экон. наук: 08.00.05. – Пермь, 2002. – 237 с.
8. *Пищулин Е.А.* Формирование и регулирование национальной системы рейтинговой оценки кредитоспособности: Автореф. дис... канд. экон. наук: спец. 08.00.10 – Финансы, денежное обращение и кредит. – М., 2010. – 20 с.
9. *Пчелинцев А.Д., Пчелинцев В.А.* Методы определения сравнительного рейтинга экономического состояния промышленных предприятий // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского.– 2010.– №3. – С. 583–593.
10. *Свиридова Н.В.* Методология сравнительного анализа финансового состояния организаций: Дис... докт. экон. наук: 08.00.12. – Саратов, 2009. – 365 с.
11. *Шурдумова Э.Г.* Организация мониторинга финансово-хозяйственной деятельности предприятий на основе рейтингового ранжирования: Дис. канд. экон. наук: 08.00.05. – Нальчик, 2000. – 223 с.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2015.